

עורכים: ד"ר הראל חורב, ד"ר מירה צורף כרך 3, גיליון מס' 12, 5 בנובמבר 2013

האביב המגדרי הסעודי - מהגה המכונית להגה השלטון?

ד"ר מירה צורף

מסען של ארבע הנהגות הסעודיות שהעזו לאחוז בהגה מכוניתן ולנהוג בעצמן ללא ליווי של גבר מגברי משפחתן על אף האיסור המפורש לעשות כן סוקר בהרחבה בשבוע שחלף באמצעי התקשורת הערביים והבינלאומיים. אלא שמעשה זה - נועז ככל שיהיה - אינו מהווה נקודת מפנה במאבקן של הנשים הסעודיות לשיפור מעמדן במשפחה ובחברה. הייתה זאת הפובליציסטית הסעודית, וג'יה אל-חוידר, אשר ב-8 במרץ 2008 יצאה ל"הרפתקה מגדרית" נועזת למדי כשהיא אוחזת בעצמה ולבדה בהגה מכוניתה ונוהגת בכבישי מדינתה. באמצעות מחאתה זו ביקשה אל-חוידר להעביר לשר הפנים הסעודי דאז את תביעתן של נשות סעודיה לממש את זכותן לנהוג וקבעה כי אין מדובר בסוגיה פוליטית או דתית אלא בסוגיה חברתית מובהקת שתכליתה להגביל את חופש התנועה של הנשים במרחב הציבורי ובכך לקבע את תלותן המוחלטת בגברים. ואכן, אין כל איסור בהלכה המוסלמית על אישה לנהוג במכונית. לעיסוק האובססיבי של אנשי דת סעודים בסוגיית נהיגת הנשים מתייחס בכתיבתו הפובליציסט הסעודי נאצר בן צאלח אל-ג'רבווע, המפנה שאילתא לאנשי הדת האוסרים על נשים לנהוג, בזו הלשון: "מתי אסר האסלאם על נשים לנוע ממקום למקום בכלי רכב? האם הנשים בתקופת הצמאבה (חבר מרעיו של הנביא מוחמד) היו מעלות על דעתן לבקש היתר הלכתי לרכוב על גמלים?" בעצם השאלה מגחיך אל-ג'רבווע את אלה מבין אנשי הדת הסעודים המסרבים בכל תוקף להתיר לנשים בממלכה לנהוג.

אל-חוידר, יש לציין, לא ראתה במאבק למימוש זכותן של נשים לנהוג את חזות הכל. לדידה, היה זה רק חלק ממאבק כולל למען זכויות נשים, שיריית הפתיחה שלו הייתה דווקא צעדה שקיימה ב-4 באוגוסט 2006 על הגשר המחבר בין סעודיה לבחריין כשהיא נושאת שלט עליו נכתב: "תן לנשים את זכויותיהן". הפנייה בשלט שנשאה אל-חוידר היתה למלך עבדאללה ומטרתה הייתה לרענן את זכרונו באשר להבטחתו ביום הכתרתו על פיה התחייב לדאוג לשיפור מעמדן של הנשים הסעודיות במישורים האישי והמקצועי. צעדת מחאה זאת הסתיימה במעצרה של אל-חוידר. ואולם, המעצרים התכופים, כמו גם האיסורים לפרסם את מאמריה בעיתונות הסעודית שהושתו עליה, לא ריפו את ידיה של אל-חוידר. אחת הראיות לכך היה מאמר נועז שפרסמה ב-29

באוקטובר 2010 באתר הליבראלי אפאק תחת הכותרת: "האישה בסעודה – שדיים ללא גוף ונפש", זאת בעקבות מסע הסברה שהתקיים בסעודה ביוזמת השלטונות להגברת מודעותן של נשים למאבק בסרטן השד. במאמרה עמדה אל-חווידר על הזיקה שבין מצבי החרדה והמתח המתמידים שבהם מצויות הנשים הסעודיות לבין אחוזי התחלואה הגבוהים שלהן בסרטן השד. היא מונה אחת לאחת את זכויות האדם והאזרח שהנשים הסעודיות אינן נהנות מהן ורואה בכך את הגורם העיקרי לבריאותן הלקויה.

מאבקה החלוצי של אל-חווידר עודד נשים נוספות בסעודה לחצות את מחסום הפחד, להפר את שתיקתן ולהיאבק על זכויותיהן. הפעם הייתה זאת מנאל אל-שריף בת ה-32 שהעזה באוקטובר 2011 לנהוג בעצמה ברחובות ריאד. כדי להעלות את רמת המודעות לנושא, עשתה אל-שריף שימוש ברשתות החברתיות והעלתה לעמוד הפייסבוק שלה סרטון בו מתועד מבחן הנהיגה שלה כשאת הסרטון מלווה הקריאה: "למדו אותי לנהוג כדי שאוכל להגן על עצמי." מחאתה של היחידה הפכה למחאתן של נשים סעודיות שנמנו על קבוצת women2drive, אשר קראה באמצעות הרשת החברתית לנשות סעודה המחזיקות ברישיון לצאת לכבישי ריאד ופשוט לנהוג. המשטרה, בהוראה מגבוה, החליטה הפעם שלא להתערב ובסיומה של המחאה אף אחת מן הנשים לא נעצרה.

סבב המחאה הנוכחי למען נהיגת נשים הינו, אם כן, השלישי במספר. גם הפעם התפרסמה הקריאה "הניחו לנו לנהוג" בדף הפייסבוק שנשא את הכותרת "קמפיין ה-26 באוקטובר". אלא שהפעם הסתכמה המחאה בנהיגתן של נשים בודדות בלבד שנענו לקריאה ומנגד בהתגייסותן של כ-150 נשים למחאה במסגרתה הן קראו לנשות סעודה להתמקד ב'צרכים האמיתיים' של הנשים בממלכה ובכלל אלה: תחבורה ציבורית בטוחה לנשים, יצירת מקומות עבודה שיגנו על כבודן של נשים ושיפור מעמדן של נשים גרושות, רווקות ואלמנות.

ואולם, הישגיהן המשמעותיים של הנשים הסעודיות בעשור האחרון חורגים מעבר לסוגיית נהיגת הנשים, והם מתבטאים בראש ובראשונה בהעלאת סוגיית זכויות הנשים לסדר היום הציבורי הסעודי ובכינונו של שיח זכויות ערני בסוגיה, בו נוטלים חלק אינטלקטואלים, אנשי דת ופוליטיקאים. את השיח יזמו אומנם נשים, אך הוא סחף אליו גברים שהגיבו לו ונטלו בו חלק פעיל. בכלל הנשים שגילו אומץ לב ראוי לציון בלטה הסופרת רג'אא אל-סאנע, שספרה "בנות ריאד", העוסק במעמדן של נשים גרושות בחברה הסעודית, התפרסם באפריל 2005. ספרה של אל-סאנע יצא לאור עת התפרסם מחקרו של סוציולוג סעודי הדן בממדיה ההולכים וגואים של תופעת הגירושין, ובכלל אלה גירושי הבזק בממלכה (המאפשרים לגבר לגרש את רעייתו בהינף הקריאה המשולשת "מגורשת, מגורשת, מגורשת" ולשלול ממנה את המוהר, המהווה למעשה את הביטחון הכלכלי היחידי שלה כמו גם את המשמורת על ילדיה). הופעתו של הספר "בנות ריאד" הוא אירוע מכונן בהיסטוריה החברתית והתרבותית הסעודית שכן, בעצם הכתיבה על סוגיות שהשתיקה יפה להן חצתה אל-סאנע את מחסום השתיקה וההשתקה שגזרה עליה החברה, העניקה קול ומרחב לנשים גרושות רבות, ואפשרה לציבור קוראיה להתוודע אל מצוקותיהן.

לא פחות מהפכנית היא ההפקה הקולנועית הנשית הסעודית הראשונה ואג'דה ("אני קיימת"), שיצא אל האקרנים ב-2013, בבימויה של היפא אל-מנצור. הסרט מתמקד בילדה-נערה

סעודית ובחלומה התמים לרכוב על אופניים שעה שבסעודיה הדבר אסור לבנות. העלילה עוקבת אחר מאמציה של ואג'דה לחסוך כסף במטרה לרכוש לעצמה זוג אופניים ולממש את חלומה. אגב כך נחשפים הצופים לעולמן הצר והמוגבל של נשות המעמד הבינוני בסעודיה. למרות שמדובר בסרט עלילתי הרי הוא מהווה במידה רבה מסמך חברתי-תרבותי-מגדרי המבטא את ביקורתה של הבימאית כנגד הממסד הפטריארכלי הסעודי. על אף שהיפא אל-מנצור זכתה לכינוי "כופרת" והיא סופגת חדשות לבקרים איומים על חייה מצד גורמים שמרניים, נבחר סרטה לייצג את סעודיה בטקס האוסקר בקטגוריית הסרט הזר הטוב ביותר. במדינה כסעודיה בה אין עדיין בנמצא בתי קולנוע, ביקורת חברתית מבעד לעדשה מהווה פריצת דרך ותוצאתה המידית ניכרת בעצם החלטת משרד הפנים הסעודי לאפשר לנשות הממלכה לרכוב על אופניים בתנאי שהרוכבת תלווה בפטרוו (ואל), תעטוף עצמה בעבאיה ובחג'אב ותרכוב ברחובות צדדיים, הרחק מן ההמון הגברי. מגבלות אלה, ההופכות את הרכיבה למשימה כמעט בלתי אפשרית, מהוות ערובה להמשכו של המאבק לביטולן של מגבלות אלה.

לא ניתן לקבוע בנחרצות שהחלוצות הסעודיות כדוגמת רג'אא אל-סאנע והיפא אל-מנצור אכן פרצו את סכר העבדות המגדרית בה שרויות נשות סעודיה או שמדובר בתהליך אבולוציוני שזכה למומנטום רק בזכות מהפכות ה"אביב הערבי", שפרצו ב-2011, ואשר משכמותן חושש גם בית המלוכה הסעודי. ההחלטה ההיסטורית של המלך עבדאללה בספטמבר 2011, לאפשר לנשים לבחור ולהיבחר לרשויות המוניציפאליות, גם אם היא התקבלה מתוך חשש שמא מחאת הנשים עלולה לגרוף לתוכה גם את מחאתו של המיעוט השיעי בסעודיה, שהחל משמיע את תביעותיו לזכויות פוליטיות וחברתיות, הרי היא בגדר פריצת דרך במאבקן של נשים לאזרחות שוויונית. החלטה היסטורית נוספת של המלך עבדאללה התפרסמה ב-11 בינואר 2013 עת החליט על מינוין של 30 נשים כחברות במועצת השורא. משמעותה של ההחלטה היא כי מעתה תהינה נשים רשאיות להגיש את מועמדותן למועצת השורא, להשתתף כחברות מן המניין בדיוני המועצה ולקחת חלק פעיל בתהליך קבלת ההחלטות המתקבלות בה. ההחלטה, יש לציין, זכתה לתמיכה רחבה בקרב גברים ונשים כאחד ועוררה מחלוקת בקרב אנשי הדת. ההישג הפוליטי שבעצם מעורבותן של נשים בחיים הפוליטיים בסעודיה מתבטא גם בכך שהנשים שנבחרו למועצת השורא אינן יושבות על זרי הדפנה ואינן מסתפקות בתפקידים שאליהן שובצו. כך לדוגמה קבלה חברת מועצת השורא ד"ר לובנא אל-אנצארי, רופאת משפחה בהכשרתה, על כך שחברות מועצת השורא נבחרו לטפל רק בסוגיות הנוגעות לנשים ואילו בכוונתה כחברת מועצה לקדם נושאים הנוגעים לכלל האוכלוסייה, גברים ונשים כאחד, כגון בריאות וזכויות אדם.

תקרת הזכויות הפוליטית שנפרצה על ידי שתי ההחלטות הללו, אשר הביאו לשיתופן של נשים בפוליטיקה הממלכתית והמוניציפאלית, הובילה להחלטה פורצת דרך נוספת הנוגעת לפניו המיגדריות של שוק העבודה הסעודי. כך לדוגמה התקבלה ב-6 באוקטובר 2013 החלטה לאפשר לנשים לעסוק בעריכת דין. זוהי תוצאת מאבקן המתמשך של נשים סעודיות על זכותן לקבל רישיון עריכת דין שהחל עוד בנובמבר 2011 שעה שקבוצה של נשים סעודיות השיקה בפייסבוק ובטוויטר קמפיין תחת הכותרת: "אני עורכת דין". ייצוגן של נשים בבית המשפט על ידי נשים, הבקיאיות בהלכה, בחוקים ובתקנות, תאפשר לנשים סעודיות לזכות להגנה ראויה והוגנת יותר על זכויותיהן. על אף שרק ארבע נשים זכו לקבל את הרישיון הנכסף נכון לעכשיו, הרי אין כל ספק

בכך שבעצם ההחלטה יש הכרה ביכולותיהן של נשים לייצג נכוחה את ציבור לקוחותיהן בזירת בית המשפט, שנחשבה עד כה לזירה אקסקלוסיבית שנועדה לגברים בלבד.

הישגיהן של הנשים הסעודיות העניקו להן זריקת מרץ להיאבק גם על זכותן להשתחרר מן החג'אב. אחת הפעילות הסעודיות למען זכויות נשים, נאדין אל-בודיר, העלתה את הסוגיה בדבר החובה להתרעל בעת התפילה וקבעה כי אין חיוב קוראני לכך. "למה שאתכסה בחג'אב? למה שאסתיר את גופי בפני מי שייצר וברא אותי?" תמחה אל-בודיר. רק כדי שגברים יהיו מסוגלים להתגבר על ייצרם, קובעת אל-בודיר, עליה לעטות את הגלימה השחורה החונקת ואת הרעלה. גם כאן אין מדובר בציווי דתי אלא בהקפדת יתר חברתית שנועדה לצמצם את נראותן של נשים במרחב הציבורי. גם מאבק זה על הזכות שלא להתרעל נמצא בראשיתו.

על אף ההישגים המרשימים שהנשים הסעודיות רשאיות לזקוף לזכותן עד כה, הרי התהליך שיוביל אותן לשוויון זכויות מלא הינו אבולוציוני, איטי וסיזיפי, כזה שיתבצע תוך כרסום מתמיד ופיחות זוחל בפטריארכליה הדתית, החברתית הכלכלית והפוליטית בסעודיה.